

šateljem univerze in umetnikom. Prav tako zahtevamo, da se pravično dele štipendije, ki jih že imamo.

Vsi predmeti se morajo po šolah poučevati v materinščini in s slovenskimi učnimi knjigami.

Naše ljudstvo ima hkrati pravico do slovenskih tiskovin pri vseh upravnih poslih, katere naj bi izdelovale slovenske tiskarne.

Srednješolci in visokošolci plačujejo vsako leto velike vsote v zdravstveni fond. Pozdravili bi odločitev, da bi ta denar posej ostajal v Sloveniji.

Liberalizem¹

Henrik Tuma

Männerstolz vor Königstronen war Ihre Sache nicht.

Hermann Bahr.

I.

Liberalizem je mnogomiseln pojem.² Prave razlage liberalizma še nimamo, ravno radi tega, ker se da ta pojem kot presplošen razlagati iz najrazličnejših gledišč. Iz istega razloga tudi nimamo še sistematično pisane zgodovine liberalizma. Liberalizem pomeni v najsplošnejšem pomenu svetovno naziranje prostosti in svobode človeka, je torej ideologičen pojem. Praktično je zahteva politične svobode državljanov. Ekonomičen liberalizem zahteva prost razvoj gospodarstva, polno svobodo posameznika, izkoriščati pridobitve gospodarstva tudi izključno v svojem interesu in z neomejeno produkcijo, ne glede na konsum, ter se veže s svobodno trgovino t. j. vsake ovire prostim izmenjavanjem blaga in prostostjo morja. Kulturni liberalizem zahteva narodnostno-kulturno svobodo. Socijalni liberalizem zahteva enakost in svobodo življenjskega obraza, zavarovanje dela, higijeno in splošen dobrobit vsakega posameznika, v podrobnem zahteva združništvo, zava-

¹ Kakor smo že objavili, se je uredništvo dogovorilo s Henrikom Tumo, da bo napisal načelno razpravo o liberalizmu, na osnovi te pa daljšo kritiko o razdobju, ki ga kratko imenujemo „doba slovenskega liberalizma“. Na žalost je prezgodnja smrt odličnega misleca in politika prekrizala ta načrt. Pričujoči članek nam je pokojni pisatelj dal poslati še tik pred svojo smrtjo. — Op. ured.

² Moj članek je bil že spisan, ko mi je prišel pod roko „Liberalizem“ prof. Spektorskega v Bibl. ruskoj matici. Ujemava se v marsičem, a Spektorskega metoda je ideologična, moja dijalektična.

rovanje za bolezen, onemoglost in starost. V zvezi s pojmom liberalizem je pojem svobodomiselnosti, ki povdarja psihologični moment, t. j. svobodo človeške miselnosti, posebej prostost od duhovne nadoblasti cerkve in verstva. Zgodovinski je svobodomiselnost kot reakcija proti duhovnemu nasilstvu najpoprej nastopila, šele iz nje se je razvil liberalizem.

Jezikoslovni temelj besedi liberalizem in osnovna podlaga pojma samega je latinska beseda *libertas*, t. j. svoboda. Vendar pravi pomen latinske besede *liber* ni dognan. Etimolog Walde ga primerja s slovenskim *ljud*, *Volksgenosse*, t. j. svobodni človek ter spaja s tem besedo *liberi* t. j. odrasli otroci svobodnega očeta. *Freiheit* pomeni neodvisnost od vnanjih in notranjih sil. Beseda *frei* bi po etimologu Klugeju pomenila prijazen, k slovenskemu *prijati*, *prijatelj*. Slovenski *prost* ustreza nemškemu *ledig*, beseda, ki je nepojasnjena ter po Miklošiču znači toliko kakor *prostrt*, a tudi *enostaven*, s sopomenom *grob*, *brezskrben*. V glagolu *sprostiti* t. j. *razrešiti* vezano tvarino ter v ruščini *prostit*, *proščat*, t. j. *odpuščati*, *posloviti se*, je ohranjen temeljni pojem. V madjarščini pa nam je ohranjena beseda *paraszt* t. j. *kmetovalec*, *prostak*. Beseda *svoboda* je splošna slovanska ter je po Miklošiču iz debla *svu* svoj. V ruščini pomeni beseda tudi veliko vas bolj ali manj prostih ljudi. Pravo razlago dobimo torej le v slovanščini v dvojni smeri: *prost*, neodvisen od vnanje sile, *svoboden*, svoje lastne volje. Beseda *liberal* obsega obadva pojma *prost* in *svoboden*, moramo pa jih ločiti. *Prost* je predvsem človek s fizičnega stališča, t. j. neodvisnost dejanja od vnanjih sil, *svoboden* s psihičnega.³

Prof. Spektorski docela prav trdi, da je zahteva po juridični, politični in ekonomični svobodi nesmiselna brez priznanja svobode človeške volje sploh. Radi tega razlikuje fizično, metafizično in socijalno svobodo. Nasprotje fizične prostosti je nasilje, sužnost in tlačanstvo, sem lahko štejemo tudi mezdništvo. Sužnost in tlačanstvo imata izvor v nasilju človeka nad človekom, socijološko v nad- in podredju bojevniškega in poljedelskega plemena. Nasilje se izraža socijalno, kulturno in ekonomično, zavira telesno prostost in miselno svobodo, prisilno delo se nalaga služečemu plemenu. Fizična prostost nadrejenega gospodarja se izraža v prostosti od prisilnega dela.

Psihična svoboda človekova je sposobnost samoodločbe po razumu, neodvisnost človeške volje od trenutnih notranjih mikov, dražljajev in

³ Pri razlagi pojmov segam če le mogoče na jezikovni temelj, kar posebno ideologi radi zavračajo. Tvoritev jezika je nerazdružno vezana na način gledanja na vnanji in notranji svet, na vtise dojemanja vnanjega in notranjega sveta. Seveda je stvarno tolmačenje dano le pri nemešanih jezikih, kakor je predvsem slovenski.

nagonov v ožjem, sposobnost samoodločbe po umu t. j. odločanje volje po značaju in osebnosti v širšem smislu. Vsak normalno razvit človek po svojem razumu izbere iz lastnega zaklada razloge izkustva in pameti, ki odločajo za eno ali drugo smer nagonov, ki iz človeka segajo v vnanji svet, po umu pa iz svoje samozavesti, iz celotnosti svojega jazstva (rabim za nemški pojem Ich). To ravno je individualna volja, t. j. volim, izberem, odločam. Kolikor torej človek po svojem razumu najde v sebi razloge, da se odloči, toliko je njegova volja svobodna. Ako zmaga pri izberi njegova notranjost, izkustvo in pamet, je človek svoboden. Čim ga premaga sila nagonov, je nesvoboden. V zakladu človeškega duha, t. j. v pameti, je neskončna vrsta razlogov, katerih ni moči pregledati, radi tega je izbera iz pristopnih razlogov mogoča in dana. Bolj, ko pogledamo zaklad zavesti, bolj smo vezani nanj. Divjak tega pregleda nima, radi tega pozna le fizično prostost, svobode, t. j. notranje volitve se ne zaveda. Pod vtisom notranjega nagona in izkaza po razumu smemo podmeniti svobodo volje. Svoboda volje je torej v bistvu vprašanje svobode misli, razumeti jo je predvsem racionalno. Temelj materialne svobode je pri divjaku in razumniku svoboda izbiranja in zajemanja životnih potrebščin. Psihična svoboda posameznega človeka je mogoča le po izkustvu, vzgoji, šoli, cerkvi, časopisju in literaturi, kar je vse zopet odvisno od državne in cerkvene organizacije, tako da se slednjič združi ožji pojem liberalizma v sistematični borbi za psihične in fizične svobode posameznika v občestvu in državi.

Največ zmede pa dela pojem metafizične svobode; t. j. svobode, ki se da le težko, ki se prav za prav ne da razlagati po razumu in izkustvu, ker je ta svoboda rezultat vsečloveške, kozmične volje, neodvisnost mojega bivanja od kateregasilodi razloga ali vzroka, spoznanje, vladanje sebe in vnanje prirode po prirodni nujnosti. Svoboda v tem smislu je po Ibsenu — Selbstbehauptung — uveljavljanje sebe, iskrena vera življenja po eni strani, vladanje prirodnih sil človeku v korist po drugi strani. Imenoval bi jo kolektivno človeško voljo ali vsevoljo, ki prešinja ne le duha posameznika, ampak, v smislu Schopenhauerjeve filozofije, vseмир (kozmos). Metafizična volja, vsevolja gre preko posameznikove volje, ki izvira iz mikov in nagonov, ter vsebuje stremljenje notranjosti vsakega bitja po neskončni rasti, po drugi strani po polni enoti. A to stremljenje, lahko rečemo, tudi empirično ugotovimo ne le ob razvoju človeške družbe, marveč jo najdemo tudi v živalstvu, rastlinstvu in, kolikor je napredek sedaj v prirodoslovju dognal, tudi pri združevanju in ločevanju zadnjih delcev tvarine in zadnjega pojava gibanja.

Človek je stvar prirode, ne moremo si ga torej po duhu, duši in telesu domišljati izven nje. Metafizične ideje, torej ideje preko prirode, so nesmiselne, oziroma so le ideje neskončnosti in vesoljnosti. Le po tej poti razložitve volje je mogoče doumeti tudi determinizem in indeterminizem.

Iz pojma liberalizem je vsled tega izločiti problem metafizične svobode.

Socijalna svoboda je Spektorskemu v negativni smeri neodvisnost od nasilja občestva in države, v pozitivni sposobnosti človeka, vladati samega sebe brez nadzorstva. Razlaga konec konca liberalizem kot stremljenje po tvoritvi družbe po individuih samih z optimističnim nazorom o sposobnosti individua vladati samega sebe ter v formalnem razumevanju svobode. Formalna svoboda je Spektorskemu negativen pojem, t. j. človek sme počenjat, kar hoče, le da ne ruši svobode drugih. Spektorski povdarja tudi etično svobodo, t. j. prostovoljno podčinjenje človeka višjemu regulativu dobra, resnice, pravice i. sl., kar je ideološko in sega v pojem metafizične svobode. Pri tem zaide v izrek: fizika in psihika morata služiti metafiziki. S tem so izpodbita pojmu liberalizma vsaka realna tla.

V praktičnem izvajanju je liberalizem predvsem borba za politično svobodo v državi, sprva zoper državo. Liberalizem v ožjem smislu je politični liberalizem, t. j. borba za samozakonost državljanov in občestev pri izvrševanju skupnih in javnih zadev. Pri tej razlagi politične svobode trčimo takoj na protislovja. Borba za avtonomijo posameznikov in občestev ter družb v državi je očitno naperjena zoper nadrejeno voljo oblasti, zoper državno absolutno avtoriteto. Politični liberalizem sprva zastopa stališče, da državljanji niso podložniki oblasti, marveč sami organi vlade, da samim sebi po zastopstvu dajejo zakone. Politični liberalizem ima tako za svojo prvo nalogo stremljenje po konstituciji, ustavi, t. j. taki ureditvi države, da so državljanji sami nositelji kolektivne državne volje po svojih zastopnikih; liberalizem vodi v parlament. Radi tega obsega politični liberalizem borbo za parlament, t. j. vlado po reprezentaciji vseh slojev ljudstva. Radi tega je bila absolutistična država ter mora biti danes avtoritativna država zoper vsako liberalno stranko in zoper parlamentarizem. V tem je današnja kriza parlamenta.

Druga smer borbe političnega liberalizma se obrne v razvoju na ekonomično stran. Tudi tod zahteva liberalizem polno posameznikovo svobodo s pravico polne produkcije in tehnike ter tudi neomejene porabe produktov posameznika. S tem nastopi gospodarski liberalizem, menčesterstvo, ki je nasproten socijalnemu liberalizmu in postane nasproten tudi političnemu. Razvoj ekonomije je namreč vezan po lastnih

zakonih na razvoj kapitala in tehnike, dela in mezde. Kapitalizem je ustvaril delavstvo-proletariat, a organizirani delavec postane v stremljenju po prostosti in svobodi glavna ovira prostemu razvoju kapitalizma. Ekonomični liberalizem izključuje pravico samoobrambe delavskega razreda, združevanja delavcev in štrajk. A tudi v lastnih vrstah ekonomični liberalizem ne dovoljuje polne svobode posameznikov, ne dovoljuje svobodnega konkurenčnega boja, ker se poslužuje trustov, kartelov in koncernov, ki ovirajo prost razvoj tehnike, produkcije in trgovine ter omejuje korist posameznika in posameznih družb.

Vse te antinomije ravno povzročajo, da je pojem političnega in ekonomičnega liberalizma neenoten in nejasen, le dijalektično razumljiv. Po eni strani liberalizem išče pot svobode, po drugi jo zapira. Ako primerjamo s tem še socijalni liberalizem, ki hoče zagotoviti posamezniku polno izobrazbo življenja in mirnega uživanja vseh pridobitkov dela in javnega življenja, hoče posebno posamezniku zagamčiti zaposlenost, zavarovanje za starost, evgeniko in higijeno, mora priti ekonomični in politični liberalizem tudi v nasprotje s socijalnim liberalizmom. Ekonomični liberalizem zavrača socijalni liberalizem, ker nalaga kapitalistom bremena za blagobit mas, po drugi strani pa išče za velike mase avtonomije. Pri tem nasprotju, v katerem ima liberalizem izbirati med oslono na državno oblast in oslono na delavne mase in inteligenco, se niti politični niti ekonomični liberalizem ne moreta vzdrževati brez izdatnega podpiranja državnih oblasti. Radi tega vidimo, da se je prvotni politični liberalizem, ki je nastal iz prostomiselnosti, moral nujno nasloniti takoj, ko je izvojeval konstitucijo, na suvereno, nacijsko državo. Odtod nova politična pregrupacija takoiimenovane nacijskega liberalizma, ki se prav načelno loči od svobodomiselnosti, posebej od socijalnega liberalizma. Nacijski liberalizem priznava suverenost in avtoriteto državnih oblasti, v zameno, da državne oblasti dajejo prosto pot politični premoči imovitih slojev in z njimi združenega dela višje inteligence. Prvotni klasični liberalizem postane torej omejena izpoved imovitega kapitalističnega razreda, ki sklene taktično zvezo z veleposestniki, ki so zgodovinski stebri absolutne države ter imajo skoraj edinega zaščitnika v državnih oblastvih.

Zgodovinski se je liberalizem razvil na Francoskem kot svobodomiselnost z volterjanstvom. Bil je predvsem boj zoper nasilje cerkve in države, ki sta obe združeni zavirali razvoj svobodnega izraza človeškega mišljenja. Ta prvi liberalizem, svobodomiselnost, je pridobil psihično ne le inteligenco, ki je bila prva nositeljica liberalizma, marveč je vzburl tudi mase zoper fizično nasilstvo in zlorabo moči države in cerkve po vladarju, plemstvu in duhovnih dostojanstvenikih

zoper kmeta, obrtnika in delavca kot veliki masi, podrejeni državnim oblastvom. Očitna zloraba državne in cerkvene oblasti je francosko ljudstvo dvignila, da je s surovo silo odstranilo absolutnega vladarja in nasilne cerkvene mogočnike. Velika francoska revolucija l. 1789 je bila prirodna, nujna posledica zlorabe cerkvene in državne oblasti, prvi plod splošnega psihičnega in socijalnega gibanja ljudstva v smeri osvobojenja, ki se je praktično moralo izražati v odprti borbi zoper državo. Šele po veliki francoski revoluciji lahko govorimo o početku klasičnega političnega liberalizma, ki je bil v prvi vrsti sistematično stremljenje zoper absolutno državo in zoper premočni vpliv duhovščine, za konstitucijo, t. j. delitev oblasti v državi, za pravice državljanov do zakonodaje po izvoljenih poslancih tako, da bi državna volja prešla na parlament, dočim bi izvrševalna oblast ostala v rokah vladarja in gosposke. S tem pa se je liberalizem že vezal z nacijonalizmom, je takorekoč ustvaritelj pojma narod in politične struje nacijonalizma. Skupnost državljanov kot narod je stala v nasprotju zoper absolutno državo. S tem je prvotni liberalizem izgubil ves svoj revolucionarni polet ter je prehajal v oportunistični liberalizem kapitalistov in veleposestnikov ponapoleonske dobe, ki se je omejeval v borbi za konstitucijo, t. j. delitev državne oblasti med kapitalisti in nosilci državne suverenitete.

Političnega liberalizma prvi plod je bila torej delitev državne oblasti na zakonodajo in izvrševalno oblast, Gewaltenteilung. Nositeljica politične borbe je bila sprva in predvsem višja inteligenca, radi tega je tudi zase zahtevala zastopstvo, od tod prirodna zveza višje inteligence z liberalizmom, kapitalizmom in veleposestvom. V eminentnem interesu kapitalizma je bila prostost posameznika v pridobivanju pod načelom „laissez faire, laissez passer“, država se nima vtikati v produkcijo, tehniko in trgovino. V tem obsežju naj velja polna avtonomija posameznikov in dotičnih družbenih skupin. Značilno je, da so se znašli pri tem industrijalci v zvezi z veliko posestjo, z razvojem agrarne ekonomije tako, da so temeljno moč politično predstavljali industrijalci in veleposestniki ter z njimi v družbi višja inteligenca. Zveza industrijalnega in agrarnega liberalizma je morala roditi nacionalni liberalizem, ki je posebno tipičen v moderni pruski državi, kjer se je po eni strani z orjaškimi koraki razvijala industrija, po drugi strani pa je bilo skoraj vse površje zemlje v rokah starih aristokratskih družin, bojevnih Sasov proti poljedelskemu ljudstvu Polabcev in v kateri so tedaj živeli in še žive spomini podjarmljenja delavca na zemlji. Za ohranitev te moči in za neomejeni razvoj industrije do dumpinga je bilo treba deleža na državni oblasti. Klasični prvi liberalizem, t. j. stremljenje po splošni svobodi, je prešel v nacionalni

liberalizem, ki se je opiral skupno z veleposestniki na državo, je torej prirodno moral postati konservativen. Tako dospemo do laži-liberalizma, ki je v protislovju s samim seboj. Manjši del liberalne inteligence in kulturno prebujajoče se mase delavstva so po drugi strani silile bolj in bolj v ospredje, opiraje se na konstitucijo in parlament za dosego samouprave v državi. S tem je ljudsko gibanje moralo priti v navskrižje z veleindustrijo in veleposestvom, politični liberalizem je moral v boju s stremljenjem ljudskih mas postajati od leta do leta bolj korupten, bolj in bolj odvisen od državne pomoči in vezan na birokratično ureditev države. Konstitucionalizem se je po tej poti razploščil v birokratizem, t. j. upravljanje države po razdelitvi gosposke na posamezne vršitelje. Ker je politični liberalizem zašel tudi v nasprotje z lastnimi osnovnimi načeli, je dobil odločnega nasprotnika v socialnem liberalizmu, ki je skušal rešiti socialne svoboščine človeka, dobil pa je najhujšega novega nasprotnika v delavskih masah, v socializmu, ki je iskal v ekonomičnem boju in v organizaciji delavskih mas osvobojenja od kapitalizma in liberalizma. S tem je liberalizem moral popolnoma opustiti svoja svobodna načela in kreniti na stran absolutne avtoritete države. Kakor je bil liberalizem spočetka v boju za konstitucijo protidržaven, tako je socializem prevzel nalogo protidržavnosti s stremljenjem po polni samoupravi ljudstva ter je iskal bližnjo pot in najbližji cilj v demokraciji, t. j. v sodelovanju vsega ljudstva po zastopnikih, da si je pri tem prezrl neenakost in protislovnost interesov posameznih slojev in razredov v državi.

(Konec sledi.)

Iz sonetov razočaranja

Božo Vodušek.

Hrepenečega po lepem uroku,
po sladki zamaknjenosti očesa,
so ga obstopili v srepem loku
kače, kamni, ptiči in drevesa;

sredi tisočbarvnega kolesa,
ki se uvršča k večnemu obtoku,
skozi stene otrplega telesa
kri mu utriplje v skupnem, živem soku

Naenkrat preseka popkovino
meč, zbujenemu dotik praznote
vname kožo z žgočo bolečino

in mu ponujajo razna zdravila. Eni mu ponujajo lek onostranstva kot rešitev iz vseh njegovih zemskih stisk in tegob, češ, da je vir vsega njegovega današnjega zla in gorja zavrženi, brezbožni materializem, drugi spet ubirajo slajše strune in mu svirajo o „nacionalizmu“, pa o „slogi“, o neki „agrarni demokraciji“ in o „gospodarski in socialni obnovi“. Same meglene, poljubno raztegljive besede. Ljudstvo samo pa zmajuje z glavo, pomiluje kratkovidnost in lahkoumnost svojih političnih zdravnikov in ničesar več ne verjame. Čuti, da tiči zlo v njem globoko, globlje, kakor mu dopovedujejo to njegovi padarji — nekje prav v bistvu vsega. Da je zategadelj za njegovo zdravje treba čisto drugih lekov, kakor pa so — besede. Zakaj vse te besede, ki hodijo med nami ali pa leže na cesti, pa najsi so še tako mile in prikupne, danes ne učinkujejo več. Mrtve so in votle, ker ni za njimi učinkovitih dejanj. Ljudstvo nagonsko čuti potrebo teh dejanj, čuti pravo misel, ki je že hkrati dejanje samo, a molči. Molči, zato pa tem strašneje govore zanj številke!

Fran Albrecht.

Liberalizem

Henrik Tuma

II.

Demokracija je v tesni zvezi z liberalizmom. Ločiti pa je antično demokracijo od moderne. Prvo bi lahko imenovali tudi premo demokracijo, drugo posredno. Pri premi demokraciji so državljani sami organi oblasti, pri moderni zastopajo voljo mase izbrani zastopniki v parlamentu. Moderne demokracije ne moremo razumeti inace, nego iz parlamentarizma, konstitucije in liberalizma, torej ni bistvena demokracija. Moderna demokracija se je razvila iz političnega liberalizma, dočim je antična, prema demokracija, prvotna oblika vladavine. Ako proučujemo premo demokracijo v zgodovini, vidimo, da je nastopila pri Grkih in Rimljanih tako, da se je četa zmagovalcev polastila mesta ter so vsi enakopravni člani čete prevzeli oblast. Grška demokracija je mestna občina, torej demokracija, ki je vezana na ozko ozemlje in tesne družabne stike posameznikov med seboj, ki po enotnih šegah in enakem načinu življenja predstavljajo tudi enotno voljo mestne občine. Že pri Grkih vidimo z razširitvijo mestnega ozemlja in prebivalstva diferenciranje prvotne homogene mase ter s tem demokracija izgublja svoj pravi značaj, t. j. enotno voljo države po skladno mislečih državljanih, ker postane diferencirano ljudstvo raznomiselno, t. j., da se pri oblikovanju stanov ločijo interesi posameznih skupin. Že pri Grkih se pričinja boj v državi med stanovi za moč v državi,

tudi pri njih že vidimo, da se dvigajo iz mase posamezni vodeči duhovi, ki se skušajo s pomočjo ljudstva uveljaviti; nastopi demagogija. Vzgled v Atenah strojar Kleon. Enako vidimo tudi pri Rimljanih v prvem početku, dokler so šege in mišljenja vladajoče čete homogena, da velja premo demokracija. Z razširitvijo moči in podjarmljenjem sosednih plemen se rimska država diferencira vertikalno ter loči v aristokrate, plebejce in v poznejše proletarce. Prema demokracija se omeji le na aristokrate ter s tem postane negacija same sebe, t. j. v državi z diferenciranimi stanovi čista demokracija ni mogoča. Zastopanja ljudstva po voljenih zastopnikih, ki je temelj moderne demokracije, stara demokracija sploh ni poznala.

Sociologija nam pa tudi pove, da so prvotne oblike na širokem teritoriju bile monarhije. V najstarejših državah v Egiptu, Babilonu, ki so obsegale široke teritorije, vidimo, da je bilo vladanje takega teritorija in podjarmljenje ljudstva nemogoče v obliki demokracije. Vse te prvotne države so despotične vladavine v rokah enega glavarja, ki absolutno vlada svoje bojovnike in z njimi podjarmljeno ljudstvo. Sociologično in zgodovinski je dana ustanovitev monarhije ali ustanovitev demokracije kot republike po sestavu nad- in podredja v zvezi s teritorijem. Prema demokracija je torej oblika vladavine, dočim moderna demokracija predstavlja le delitev državne oblasti na razrede.

Tudi v srednjem veku ne najdemo nikjer prave demokracije. Države srednjega veka so ustanovile germanske in turanske bojovne čete, ki so razdelile ozemlje na posamezne četnike, t. j. država fevdalne oblike. Le v mestih se v razvoju kaže poskus tvoritve neke demokracije po stanovih in korporacijah. Torej nam so dane že v mestih srednjega veka kali moderne demokracije, t. j. boj posameznih stanov, da bi prišli po svojih zastopnikih v državi do veljave. Vedno pa je pri vsem stremljenju ideja države ohranjena in posamezni stanovi si iščejo predvsem in kolikor moč le gospodarsko prostost, stanovi vsak zase. Enotnost državnega ljudstva nikjer v srednjem veku ni dana, nasprotno vidimo vertikalno razvrstitev stanov v državi mnogo ostrejšo izraženo kakor v starem veku, t. j. kralj in duhovstvo, aristokracija, meščanstvo, polagoma nastopi tudi kmet kot četrta skupina, ki išče ravnopravnosti z ostalimi stanovi. Niti v antičnem svetu, niti v srednjem veku, nikjer ne najdemo stremljenja enotnega državnega ljudstva po samoupravi, ampak le stremljenje posameznih delov ljudstva po soudeležbi oblasti z vladajočim slojem. Na antičnem pojavu preme demokracije slone vse novovečne ideologije, ki predpolagajo za demokracijo suvereniteto celote vseh državljanov in ki vidijo v tem najvišjo obliko države. Tako demokracijo razlaga angleški filozof in sociolog Mill kot stremljenje po enoti ter vidi v njej italijanski politik

Fradeletto smer demokracije, rekoč: „demokracija je nevzdržno stremljenje po svobodi, javnosti, enakosti in vzajemnosti, nadmoč lajkov nad birokrati, gospodarsko oproščenje in pomnoževanje premoženja srednjih in malih ljudi, v tej demokraciji leži sinteza in uveljavljanje ljudstva v državni ideji.“ V tej, nekoliko zmedeni razlagi je že obenem obsežena ideja moderne demokracije, t. j. ljudstvo, ki stremi po sooblasti z državo. Pravilno pravi historik Burckhardt: „Demokracija je prva vrzel v državni moči, parlamentarizem druga. Demokracija pri svojem nastopu že odločno ruši stari državni red.“ Le malokateri sociologov in zgodovinarjev se zaveda pristne demokracije. Vsi čutijo, da je demokracija mogoča le ob homogenosti državnega ljudstva, ob enakosti vzgoje in mišljenosti, katera zopet ni mogoča brez stopnjevanja in homogenosti kulture. Tako pravi pedagog in filozof Stadler: „Zmaga demokracije je premaganje države po kulturi“, ter sociolog Ratzehofer dodaja: „... civilizacijski razvoj dovede šele do demokratične oblike, ko ob visoki kulturi ljudstva gine ona družabna avtoriteta, ki sloni na domišljavi prednosti nekega sloja in na umetnem skladu družbe.“ Da je pristna demokracija možna le po enako visoki kulturi, slutijo tudi prvi učitelji državnega prava. Že Montesquieu zahteva za demokracijo krepost posameznikov. Ko Rousseau slavi demokracijo, mu uide rek: „... si'l y avait un peuple de dieux, il se gouvernait démocratiquement“, a tudi dostavi: „... demokracija je preprostost šeg, enakost premoženja brez razkošja, zato mogoča le v manjših občestvih“. Filozof Hegel pa pravi: „Glavni moment demokracije je etična miselnost.“ Skoraj vsi novejši sociologi in filozofi, četudi često nelogično, prihajajo do sklepa, da je demokracija mogoča le ob homogenosti državljanov in ob visoki kulturi. Tardieu imenuje demokratično dobo ono, ki pričinja s trenutkom, v katerem je razstoj med razredi in stanovi tako premaknjen, da postaja mogoče sožitje med najvišjimi in najnižjimi sloji, kar je ravno mogoče le z odpravo razredov in z visoko enako kulturo.

Tako pridemo do temeljnega Marxovega* izreka: Demokracija socializma izkjučuje vsako nadvlado, tudi nad vlado večine. Šele z odpravo razredov bo mogoča prava demokracija“. To marksistično stališče bi bilo v načelnem in nepremostljivem nasprotju s trditvijo radikalnega socialista Bauerja, da je demokracija vladanje večine, kar pa se menda nanaša le na meščansko demokracijo. Prema demokracija se ravno loči od moderne v tem, da izključuje vsako vlado večine, dočim si moderne demokracije brez te ne moremo misliti. Prema demokracija zahteva visoko kulturno enotno

*) Navajam Marxa le kot znanstvenika.

Ljudstvo, moderna pa zahteva nad splošno maso vodečo manjšino. Rastoča kultura mas že tvori krizo moderne demokracije.

Z oligarhijo je dana v modernih državah demagogija, ki zopet izključuje odlične, visoko stoječe može od vlade, kakor se je že v atenski demokraciji pojavil ostracizem: izključen je nadpovprečnega človeka od državne uprave. Zato v moderni demokraciji vlada povprečnost, kar po naravnem razvoju družbe zopet obuja klic po državni avtoriteti. Zloraba državne oblasti po demagogiji in lažni meščanski demokraciji usmerja v avtoritativno državo.

Državno udejstvovanje sloni na idejah obrambe, zakonodaje, sodstva in uprave. Dokler masa državljanov sama ne pride do izvajanja teh temeljnih državnih nalog, ni mogoče govoriti o samoupravi, torej tudi ne o čisti demokraciji. Nikjer pa se demokracija še ni dokopala do zahteve take samouprave. Radi tega odlični zastopniki meščanske demokracije kakor Nitti, Painlévé, Masaryk, Kelsen, Oppenheimer in dr. vsi priznavajo državo v sedanji obliki, ko vsi zakoni slone na principu nadredja in podredja. Predpogoj vsaki moderni demokraciji je torej še vedno pokorščina državni oblasti. Moderna demokracija po svojem sestavu tudi ne more biti homogena. Ako jo proučujemo v različnih državah, se nam takoj pokaže velika razlika med francosko, angleško, ameriško in švicarsko. V Švici je država deljena na kantone, ki so v bistvu državnice. Zaradi tega je bolj ali manj dana neka homogenost državljanov in vsaj delno mogoča demokracija, ker vsak Švicar lahko čuti, da je kot državljan tudi član državne uprave. Vendar je videl to domišljavost že Bakunin, rekoč: „Švicarsko ljudstvo je zaposljeno pri vsakdanjem delu, ni vzgojeno za državno življenje, tako da je vendarle izročeno vodstvu meščanstva. Edini dobiček od demokracije ima Švicar v tem, da častihlepna manjšina ne more priti do oblasti, ako se ne laska masi ter se pri tem često poslužuje najslabših njenih strasti ter jo tudi često vara“. Francoski sociolog Le Bon trdi, da demokracija pri Francozih pomeni zabrisanje individualitete pred občestvom in državo, dočim pri Angležih pomeni demokracija stopnjevanje volje individuov nad državo. Zdi se mi ta trditev precej brez stvarnega temelja, kakor se Le Bon kot filozof in sociolog preizdatno povečuje. Kdor je čital njegovo delo o socializmu ter pozna sam marksizem in stvarno gibanje proletarijata, sme to delo kvalificirati kot ignoranco ali vsaj veliko zmedo. Francoska demokracija ima svoj izraz v parlamentu, je v bistvu parlamentarizem. Iz parlamenta se volijo po strankah predstavitelji oblasti. Angleška demokracija je predvsem konstitucionalna, delitev oblasti med Hous of Commons in House of Lords. Ameriška demokracija pa je v bistvu samovlada, kajti

vodja ameriške republike ima tako ali večjo moč, kakor absolutni vladarji.

Razlika liberalizma in demokracije je v ideji svobode, t. j. enakopravnosti državljanov proti državni oblasti ter v ideji enakosti državljanov, brez razredov. Liberalna demokracija trdi, da zmaga je le silna svobodna individualiteta, dočim socialna demokracija trdi, da je vsakdo sposoben za samoupravo, seveda zahteva enako in primerno vzgojo. Vendar moderna demokracija doslej nikjer še ni izvedla samouprave državljanov. V razvoju moderne demokracije se pa vedno ostreje loči ekonomska demokracija od politične, ker brez enakosti premoženja državljanov tudi ni mogoče priti do enakosti slojev. Po tem naravnem, nujnem razvoju ravno zopet moramo sklepati, da je Marxovo stališče pravilno.

Sociološki problem in razvoj liberalizma in demokracije nam je obenem sijajen vzgled dialektike:

Država je občestvena organizacije sile, nadredja in podredja. Gospodujoči razred zlorablja svojo moč in vzbudi odpor v vrstah razumnikov, rodi volterjanstvo in svobodomiselnost. Le-to se praktično jame udeleževati v borbi proti nasilju države. Za prvi program zahteva in rodi delitev oblasti v konstitucionalizmu na zakonodajo in upravo. Liberalizem s to prvo politično svobodo, katero pa pribori le za meščanske sloje, pribori tudi svobodo ekonomije z mančesterstvom, neomejeno produkcijo in uporabo produktov za posameznike. Politična svoboda po eni strani in gospodarsko izkoriščanje po drugi rodi demokracijo, stremenje mase državljanov po sooblasti nele pri zakonodaji, ampak tudi v ekonomiji. Ta demokracija in zloraba dela zopet ustvarita gibanje delovnih mas, ki se gospodarski organizirajo v zadrukah in strokovnih društvih, politično v socialni demokraciji. Zveza socialne demokracije z meščanstvom v parlamentu rodi odpor socialističnih mas proletarijata, ki stremi za polno enakopravnostjo državljanov v kulturnem, političnem in ekonomskem oziru, zahteva samoupravo. Ta enota je mogoča edinole s tem, da oblast in ekonomsko vodstvo, do sedaj v rokah nadrejenih slojev in posameznikov producentov, preide na konsumente.

III.

Najnazornejši vzgled razvoja liberalizma in demokracije imamo v pruski Nemčiji, obenem razvoj socializma in usmerjanja delavcev v socialno-demokratsko stranko, t. j. delavec se pri svojem boju za socialno osvoboditev opira na organizacijo demokracije. Država bi se bila brez pravega obotavljanja podvrgla konstitucionalizmu in celo

navidezni demokraciji inteligence, kapitalistov, veleposestev. S tem šele, da so delavske mase zahtevale polno demokracijo s tajno in svobodno volilno pravico, je prišel socialni demokratizem v navzkrižje z laži-liberalizmom in laži-demokratizmom. Kakor je socialna demokracija prodirala v vedno širše mase, tako je slabela moč laži-liberalne stranke in z njo države. Z razvojem mančesterstva in z ekonomičnim liberalizmom se je jel kapitalizem točno po Marxovem proročanju razvijati neomejeno v ekonomični imperijalizem, t. j. v koncentracijo kapitala v rokah maloštevilnih finančnih mogočnikov. S tem pa je država, ki je bila v zvezi s kapitalisti, postala sama odvisna od visoke finance. Poleg delavstva je radi ekonomičnega imperijalizma jelo trpeti tudi srednje meščanstvo in inteligenca, uradništvo. Le-ti so sprva dejanski našli v liberalizmu in kapitalizmu vir lastne politične in ekonomične moči. Razvoju industrije in trgovine so se imeli zahvaliti srednji stanovi za ugodni življenjski standard, skupljanje rente in ugleda. Z ekonomičnim liberalizmom, t. j. neomejeno nadprodukcijo, pa je morala nastopiti gospodarska kriza, ki je posledica finančnega imperializma, t. j. neomejenega produciranja, obenem pa uničevanja in zoževanja konsuma, kolikor nadprodukcija niža dobiček finančnikom. Država je tako zašla med polno odvisnost od visoke finance ter med izročitev oblasti delavskemu razredu, katerega se je jela oklepati tudi zanemarjena, resna inteligenca. Poleg brezposelnega fabričnega delavca se bori tudi proletarec-akademik. V tem škripcu je iskala država izhoda ter ga našla, vsaj začasno, v šovinističnem, skrbno po državi negovanem nacionalizmu, t. j. fašizmu, z obetanjem odpomoči meščanstvu, posebno malomeščanstvu z novo organizacijo ekonomije v korporativizmu — organiziranju produkcije in konsuma pod vodstvom države.

Preko ogromne narasti svetovnega gibanja spričo Rusije in komunizma je finančni kapital videl začasnega rešitelja v državi fašizma in narodnega socializma, ki mu itak odpirata pogled na neznanske dobičke, na nove vojne in na nove socialne komplikacije z nado, da uniči delavsko gibanje.

Ločiti moramo vendar nacionalizem kot šovinistično gibanje za suvereniteto naroda kot pasme in državnega ljudstva od gibanja narodov za avtonomijo v kulturni in civilizatorični smeri. Narodnost sloni na navezanosti na rodno grudo, na sorodnega človeka, pleme, pasmo, na skupni jezik in miselnost. Iz tega vsečloveškega gibanja je nacionalizem visoka etična vrednota. Bil je torej usodni pregrešek socialno demokratične stranke, da je šovinistični nacionalizem zveržila z etičnim gibanjem narodnosti in si je tako odtujila velik del ljudske mase in inteligence.

Kultura, ki se izraža predvsem v skupnem jeziku, postala je nova vez socialnih skupin v državi. Ustvarila je borbo za polno kulturno svobodo vsakega človeka ali že na nekem ozemlju ali pa splošno, individualno za pravico vsakega posameznika v neki kulturni skupini. Ta kulturni liberalizem je moral priti navzkriž s konservativnim in nacionalnim liberalizmom ter z državo. Saj je nacionalni liberalizem ime sprejel od stališča, da zastopa avtonomijo naroda le v zvezi z gospodujočim delom naroda v državi. V državi naj vodi le gospodujoči razred, le-ta razred imej pravico do polnega razvoja, do polnega zastopstva pri zakonodaji in delitvi oblasti. Tako je nacionalni liberalizem moral postati nasprotnik kulturnega liberalizma in socializma.

Kjer je v državi bil le en narod ali vsaj po večini en narod, se to nasprotstvo ni moglo dovolj krepko izražati, v državah pa, ki so jo sestavljale različne kulturne skupine, tako imenovane narodnosti, je pa moralo z vso silo udariti na dan. Zgled enotne nacionalistične države bi bila Italija, zgled neenotne narodnostne države je preminula Avstrija. Po veliki vojni in po proglasitvi načela avtonomije, svobodne narodnosti in samoodločbe narodov kot miselne skupine po ruski revoluciji, je to vprašanje kulturne svobode v nasprotju z nacionalistično suvereniteto postalo najaktualnejši politični in socialni problem. Dokler ne pridemo do rešitve polne kulturne svobode posameznih narodnosti, ni mogoče govoriti o reorganizaciji države z avtonomijo državljanov ter o odpravi razlike podrejenih in nadrejenih slojev v državi. Kulturni liberalizem in socializem sta tako postala revolucionarna ter se družita bolj in bolj s socialnim liberalizmom, ki zahteva polno zavarovanje blagobiti vseh državljanov.

V zgodovinskem razvoju je torej igral prvotni klasični liberalizem imenitno vlogo, da je s konstitucijo odstranil tlačanstvo, nadoblast cerkve in neomejeno oblast države; s tem pa je omogočil polni razvoj tehnike, industrije in trgovine ter tako nastop civilizacije, v kateri se človek ob polni svobodi tehnike razvija do nevidno visoke stopnje. Ko ga tehnika osvobodi od mehaničnega dela in mu da možnost polnega duhovnega izživljanja. Bila je to doba klasičnega liberalizma, heroična doba prve borbe za oblast v državi. Bila je doba razvoja civilizacije in kulture, doba blagostanja srednjih stanov in čuvstva politične svobode. S tem je liberalizem v človeški zgodovini dovršil svojo nujno in temeljno nalogo. Najlepše nam kaže zgodovina preminule Avstrije ta pomen klasičnega liberalizma, njegov razvoj in propast laži-liberalizma. Liberalna inteligenca in kapitalistični krogi v Avstriji so si s konstitucijo pridobili oblast v državi, kar so dosegli na ta način, da so izvabili maso pod načelom avtonomije v boj za liberalna načela in demokracijo. Ker je takrat odločna večina avstrijske

inteligence bila nemški vzgojena, je avstrijski liberalizem mogel izrabljati konstitucijo in liberalna načela izključno v proseh nemške narodnosti. Avstrijski liberalci so tako postali čistokrvni šovinistični nacionalisti ter so se opirali na takrat skoraj zgolj nemško industrijo in večino veleposestva. Obenem so postali glavni zanikovalci svobodnega razvoja posameznih nemških narodnosti ter glavni nasprotniki delavskih organizacij v boju za svobodo dela in kulture. Avstrija je tako tipičen zgled razpadanja liberalizma in razpadanja države radi šovinističnega nacionalizma. Socialna liberalna doba v Avstriji ni bila glede malih narodnosti nič boljša nego bivša absolutistična Metternichova država v najhujši obliki. Pa je imela to zaslugo, da je ob konstituciji ustvarila razumevanje in stremljenje po avtonomiji tudi pri malih narodih, pri katerih se je pičila inteligenca sprva tudi morala razvijati v svobodomiselnost in volterijanstvo. Saj so bili vsi člani malih narodov služkega razreda, nemški člani v reprezentativni nacionalno-liberalni stranki pa gospodujoči razred. Radi tega se je politični nacionalistični in ekonomično socialistični boj popolnoma prekrizal. Radi tega pa je tudi boj v stari Avstriji bil tako ljut in usodepoln za državo, ker so mali narodi zastopali princip svobode in avtonomije, dočim je nacionalni liberalizem postal glavno orodje izkoriščanja narodnosti in delavstva kulturno in ekonomično. V tem boju postajalo je v Avstriji od dne do dne bolj odločilno gibanje delavstva za ekonomično oprostitev.

Cerkev se je z zmago parlamentarizma in demokracije oprijela širokih ljudskih mas, po drugi strani se brati z državo v korporativizmu. Narod, država in vera postanejo mitus in mistika.

Prav je rekel ameriški škof Verlant že pred skoraj 50 leti: „Cerkev je vladala svet po cesarjih, grofih in baronih, odslej pa ga bo vladala po masah.“ V dialektičnem razvoju docela prirodno mora zveza fašizma in cerkve, zveza nacionalnega socializma s cerkvijo kazati rezultat socialnih bojev. Maso, na katero se opirata fašizem in nacionalni socializem, tvori nacionalistično fanatizirani brezposelni delavec, zadolženi obrtnik in mali posestnik, v velikih mestih malomeščan. V zaledju države pa stoji pričakovalno še vedno finančni imperializem, v zaledju cerkve inteligent mistik, ki je zaradi gospodarske in politične krize izgubil svojo prejšnjo brezskrbno ekonomsko in umstveno ravnovesje. Skupno tvorijo stomilijonsko vojsko, pripravljeno na nov svetovni pokolj.

Liberalizem, niti politični, niti ekonomični, niti kulturni ob državi in cerkvi v sedanji obliki, v fašizmu in korporativizmu ni več mogoč. Tako tudi ne demokratizem, ki ob obstoju različnih gospo-

darstvenih in umskih slojev postane protisloven s samim seboj ter mora vesti kvečjemu do anarhizma, do boja avtonomnih, heteronomnih, umstvenih in gospodarskih skupin in občestev med seboj.

Dialektični razvoj v bodočnosti je iz povedanega precej jasno določen.

Postanek liberalizma v odnosu do države, ekonomije in proletarijata je markanten zgled dijalektike, kako vsako gibanje sebi rodi protislovje in se iz razvoja tega tvori nova vsebina gibanja. Ekonomični in nacionalistični imperijalizem mora pognati države v medsebojni konflikt. Le v svetovnem konfliktu se izčisti vprašanje individualizma in kolektivizma, prehod vodstva ekonomije v roke konsumenta, prehod avtonomije na kulturne skupine. Večina inteligence tega po svoji vzgoji noče in ne more uvideti, zato bo kriva novega poloma, kakor je bila kriva štiriletnega svetovnega klanja in bede stomiljonskih mas.

Pripombe k naši prevratni dobi*

Albin Prepeluh

Politični dogodki doma, izzvani po agitaciji za populariziranje majniške deklaracije, brezkončnost vojne in politična brezuspešnost vojaških zmag centralnih držav — vse to je omajalo in zrahljalo stare strankarske politične organizacije med Slovenci in njihovo disciplino. Takratni politični vodniki Slovencev so se zbal negotove bodočnosti, nekdanja, močno opažena ošabnost in samozavest političnih mandatorjev sta se umaknili občutku nemoči in osamelosti. Nihče ni vedel, kakšen preokret se pripravlja v ljudstvu po teh težkih preizkušnjah. Kakor vedno ob podobnih prilikah, se je tudi sedaj izrekla želja po „koncentraciji narodnih sil“, po medsebojnem pozavarovanju. Niti slovenskega političnega udejstvovanja in hotenja so se tedaj stekale v jugoslovanskem poslanskem klubu na Dunaju, kjer se je premišljalo, v kakšni obliki naj se ta namišljena koncentracija izvede. Gospodje so se spremenili preko noči in zlasti klerikalci so obžalovali, da ni med njimi ne na Dunaju ne v deželnih zborih nobenega socijalista. Česar so se pred vojno najbolj bali, to so sedaj najbolj pogrešali.

Koncentracija vseh slovenskih političnih moči naj bi se dosegla z ustanovitvijo „Narodnega sveta“. Koncem l. 1917. so prišle z Dunaja

* Pisatelj nadaljuje svoje spomine, ki so pričeli izhajati v lanskem letniku „Sodobnosti“